

**МЕТОДИКА НА РУСКИЯ ЕЗИК ЗА СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ
НА ПЪОТЪР О. АФАНАСИЕВ В КОНТЕКСТА
НА БЪЛГАРСКАТА МЕТОДИЧЕСКА МИСЪЛ
ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК**

Иван Чолаков

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Иван Чолаков. *Методика на руския език в средната школа на Петра О. Афанасиев в контекста на българската методическа мисъл в първата половина на ХХ век*

С началото на двадесетия век започва нов етап в развитието на българската методическа мисъл, който се фокусира на синтеза на традиционните и иновационните методи на преподаване на родния език и придава голямо значение на творческия аспект на образователния процес. Тези концептуални ориентири се стимулират от съвременните тенденции в европейското образование, които проникват в българската среда главно чрез немската и руската дидактика. Статията е посветена на един от тези източници на влияние – *Методика на руския език в средната школа* (1940) на Петра Афанасиев, чиято рецепция е свидетелствувана от една от най-авторитетните работи в тази област в България – *Методика на преподаването на българския език* (1941) на Иван Хаджов.

Ключови думи: методика на преподаването на родния език, Петр О. Афанасиев, Иван Хаджов

Ivan Cholakov. *Methodology of Teaching Russian at Secondary School by Peter O. Afanasiev in the Context of the Bulgarian Methodological Thought of the First Half of the XX Century*

At the beginning of the twentieth century, a new stage in the development of Bulgarian methodological thought began, which focused on the synthesis of traditional and innovative methods of teaching the native language and pays particular attention to the creative aspect of the educational process. These conceptual guidelines are stimulated by the current trends in European education and penetrate into Bulgarian context mainly through German and Russian didactic science. The article analyses one of these sources of influence – Pyotr O. Afanasiev's *Methodology of Teaching Russian at Secondary School* (1940), whose positive reception is reflected in one of the most authoritative works in this field in our country – *Methodology of Teaching Bulgarian* (1941) by Ivan Hadzhov.

Key words: methodology of teaching the native language, Pyotr O. Afanasiev, Ivan Hadzhov

Въпросът за зараждането и основните етапи на развитие на методиката на обучение по български език е предизвикал интереса на редица български учени, чиито позиции са сходни относно периодизацията на този процес. Автори като Стойко Кабасанов, Русин Русинов и Кирил Димчев определят три периода на развитие: първия – от Освобождението до началото на XX век, втория – от началото на XX век до 1944 г., а третия – след 1944 година. През първия период основите на българската дидактическа мисъл се градят както по линия на възрожденската традиция, така и под въздействие преди всичко на руския и на немския опит. Влиянието на хербартианската педагогическа школа се проявява най-вече в авторските методики на Петко Цачев (1898) и на Петко Вълков (1893), докато руската педагогическа школа в лицето на К. Ушински, Д. Тихомиров, Ф. Буслаев дава основните насоки в авторските методики на Вела Благоева от 1892 г. и на Стоян Заимов от 1894 г.¹ Вторият период се отличава с активното участие на редица български езиковеди, като Ал. Теодоров-Балан, Ст. Младенов, Л. Милетич, Б. Цонев, Л. Андрейчин и др. в разискването на проблемите на методиката на обучение по роден език (вж. Чолаков 2016: 12 – 15). Наред със споменатите български учени Белчо Кръстев и Стефанка Стефанова открояват и имената на учители и просветни дейци с конкретен принос за развитието на методиката: Манол Иванов, Климент Караголев, Иван Хаджов (Кръстев, Стефанова 2000: 24).

Кирил Димчев откроява през този втори период три научни труда, които са с принос за развитието на методиката: *Дидактика и методика на обучението по български език в основните и средни училища* (1924) от Петко Цонев, която с идеите си за „теоретичните основи на методиката, за същността и функциите ѝ като научна дисциплина е ценен влог в методическото ни наследство“ (Димчев 1988: 7), *Родният език в прогимназиите и гимназиите* (1933) от Л. Георгиев и *Методика на обучението по български език* (1941) от Ив. Хаджов. Посочените монографии К. Димчев определя като „нов етап в изграждането на българската методическа мисъл“ (пак там: 8). Като имаме предвид обаче, че най-ранната от тях е от 20-те години, сме склонни да изместим началната граница на този период именно през второто десетилетие на XX век. От този момент насетне се забелязва и промяна на рецепционната среда. Така например през 20-те години на XX век наложилата се в българската образователна система хербартианска идея постепенно започва да отмира. Схоластичното и лишено от насоки за практическа реализация обучение отстъпва на творческата свобода на учителя в учебния процес

¹ За влиянието на немската и на руската педагогическа мисъл през първия период върху методическите възгледи за обучението по български език вж. Чолаков 2016: 82 – 110.

и използването на разнообразни методи и похвати, с помощта на които да се мотивират децата в процеса на педагогическата интеракция. Именно през второто десетилетие на ХХ век развитието на българската методическа мисъл навлиза в своя нов по-зрял период. Както отбелязват Емилия Еничарова и Вася Делибалтова, „вероятно най-силното време на българската дидактика са годините между 1920 – 1945. В разгорещените дискусии за бъдещето на училището през този период излизат забележителните трудове на М. Герасков, В. Манов, П. Боев, П. Теохаров“ (Еничарова, Делибалтова 2013: 25).

През този период се забелязва засилено влияние на идеите на експерименталната педагогика, която е широко застъпена в западноевропейския образователен процес и е пренесена в родна среда преди всичко чрез авторските трудове на Петко Цонев². В тях се откроява една от съществените по онова време тенденции към концептуално усвояване на актуалния немскоезичен опит в тази област, който противопоставя на хербартианската идея експерименталната педагогика. От друга страна, подобни възгледи, но вече под влияние на руската методическа литература, манифестира и Любен Георгиев, който в своя труд по методика от 1933 година апелира за творчески методи на преподаване и за разчупване на шаблона при уроците по граматика. Авторът застъпва идеята за прилагането в училище на т. нар. лабораторен метод, който е широко застъпен в Съветския съюз през 30-години на ХХ век.

И ето от училище аудитория то все повече се стреми да се превърне в училище лаборатория, гдето на учениците се дава възможност да работят сами, да постигат по собствен път с напрежение на собствените си духовни сили до едни или други резултати. Не възприемане на готови истини, не безкрайни и досадни теоретизации, а задълбочена работа върху конкретен жизнен материал, домогване до самостоятелно решаване на дадени проблеми.

(Георгиев 1933: 3)

² Петко Цонев (1875 – 1950) завършва успешно Цюрихския университет по педагогика и философия с докторат, а от 1921 г. е назначен за професор по дидактика и методика в Софийския университет. Сред по-значимите му трудове в областта на дидактиката и методиката на обучението по роден език са: *Методика на първоначалното обучение по български език* (1924), *Дидактика и методика на обучението по български език* (1924), *Кратка гимназиална дидактика* (1927), *Теория и практика на образованието* (1929), *Военна педагогика* (1933), *Дидактика, част 1, теория и практика на обучението* (1943) и др. Като привърженик на експерименталната педагогика той разработва ново виждане за учебния процес със схема, включваща наблюдение, преработка и изложение на учебното съдържание. Той предлага по тази схема и структура за разработка на уроците (вж. Радев и кол. 2003: 218).

В използваната от Л. Георгиев методическа литература се срещат имената и трудовете на известни руски педагози като А. Д. Алфьоров, А. М. Соколов, В. В. Голубков, М. А. Рибникова, К. Бархин, М. Тарасов. Именно тази методика, както и методиката на Иван Хаджов от 1941 година дават основание на Р. Русинов да заяви, че „по-значителни успехи нашата методика постига през 30-те и особено в началото на 40-те години“ (Русинов 1983: 152). Спирайки се в отделна студия на Иван Хаджов (1885 – 1956), Русинов изтъква неговите заслуги като учител по български език и литература, методик и главен ръководител по български език в Стажантския институт, когато чете лекции по методика на обучението по български език и литература.

За да изясним концепцията на Хаджов и да открием нейното съзвучие с тогавашната руски тенденции в обучението по роден език, е необходимо да подчертаем акцента, който той поставя върху творческата роля на учителя. Максимата на Хаджов е, че тази роля учителят трябва да проявява в умелото съчетаване на традиционни и иновативни методи и техники. Това от своя страна означава, че е необходимо учителят да има много добра теоретична подготовка, въз основа на която да провежда добре обмислена преподавателска стратегия. Учителят не е посредник в предаването на определен обем от знания, а активен инициатор в обучението, разбирано като творчески процес. Хаджов е застъпник на тезата, че обучението по граматика трябва да се придържа стриктно към общодидактическите принципи на научност, системност, достъпност и нагледност, като крайната цел е формиране у децата на езиков усет и култура. Теоретичната подготовка на учителя, за която пледира той, трябва да е сериозно защитена от собствената му изследователска дейност. Русинов подчертава многобройните публикации на И. Хаджов в областта на езикознанието, литературознанието и методиката, които, съчетани с „опита му като учител и зрелостта му като методист, са пример и за съвременните поколения учители по български език и литература“ (Русинов 1983: 149).

В своята *Методика* Иван Хаджов аргументирано застъпва тезата, че обучението по български език трябва да продължи в гимназиалния етап на българското училище и да бъде съобразено със съвременното състояние на езика. Той обръща внимание на необходимостта учителите да акцентират не само върху когнитивната, но и върху прагматичната функция в обучението по роден език. При преподаването на граматика според него е важно да се има предвид неразривното единство между език и мислене, да се проявява разбиране към езика като система и да се акцентира върху неговата комуникативна функция (Хаджов 1941: 17 – 20).

Тези концептуални акценти дават основание на Кабасанов да стигне до извода, че за първи път в тази методика са напълно изяснени лингвистичните основи на методиката на родния език. Подчертавайки влиянието на руската педогогическа мисъл върху труда на Хаджов, Кабасанов изразява мнение, че в тази методика „ясно и категорично са формулирани основните дидактически и методически принципи при обучението по български език, като в повечето случаи са подкрепени с примери от езиковия материал. Във връзка с принципа на научност е подчертано единството между научна и училищна граматика, а това е теза, принципно защитавана от езиковеди като Ф. Ф. Фортунатов, Д. Н. Ушаков, А. М. Пешковски и др.“ (Кабасанов 1983: 320), както и от авторите на *Методика на руския език в средной школе* (1935) – К. Б. Бархин и Е. С. Истрина, за които Хаджов говори с уважение в своята методика.

От руските автори, цитирани или споменати от Хаджов, особено силно впечатление прави кореспонденцията със системата от методически възгледи на руския педагог Пьотър Онисимович Афанасиев (1874 – 1944) – автор на буквари, учебници и методически пособия по руски език за началния и средния курс³, който апелира за налагане на иновативни методи и техники в обучението по роден език, усъвършенстващи творческите умения на учениците при създаването на устен и писмен дискурс. В своя основен педагогически труд – *Методика на руския език за средното училище* (*Методика на руския език в средной школе*, 1940), той подчертава главните цели и задачи на обучението по роден език в училище.

Предстоящата задача на обучението по руски език в средното училище е да подготви напълно грамотни хора, владеещи основните понятия в езикознанието, разбиращи различните езикови понятия и можещи да претворят тези знания в собствен речеви изказ, напълно съобразен с граматичните норми на езика. Но тази задача не е единствената. Пред преподавателите по руски език стои и друга, не по-малко важна задача – да повдигнат общото културно ниво на учениците посредством преподаването на учебния предмет „Руски език“.

(Афанасиев 1947⁴: 4)

Реализацията на тези задачи изисква практическа насоченост на обучението по роден език, комплексен характер на обучението, взаимовръзка между дяловете на науката за езика, работа върху правописа и

³ За него вж. <<http://pedagogic.ru/pedenc/item/f00/s00/e0000146/index.shtml>>; <<http://didacts.ru/termin/afanasev-petr-onisimovich.html>> (посетени на 11.01. 2018 г.)

⁴ Използваме второто непереработено издание на *Методика на руския език за средното училище* от 1947 година.

правоговора, работа върху обогатяване на речника на децата, засилване на ролята на самостоятелната работа в часовете по роден език и др. (Русинов 1983: 80). Подобно на Афанасиев Хаджов смята, че трябва да има пряка връзка между усвояването на теоретичните понятия в областта на родния език и изграждането на навици и умения за тяхното прилагане в речевата практика, и изтъква неразривната връзка между методика, лингвистика, педагогика и психология в хода на образователния процес по роден език. Подготовката и изнасянето на уроци трябва да бъде в синхрон с последните постижения на тези науки и да включва елементи на професионалния учителски опит, натрупан през годините (срв. Афанасиев 1947: 7; Хаджов 1941: 9). Урокът според Афанасиев трябва да бъде съобразен с учебната програма, но същевременно да бъде интересен за децата и да мотивира техните познавателни способности (Афанасиев 1947: 9). Подобно е мнението и на Хаджов, според когото учителят трябва да бъде творец и да импровизира в хода на урока (Хаджов 1941: 11 – 12).

Двамата методики обръщат изключително внимание на правилното структуриране на урока по граматика. Той задължително трябва да започне с актуализация на опорни знания, свързани с темата на урока, а изложението да бъде умело съчетание между словото на учителя и евристичната беседа. Важна дидактическа цел, която учителят трябва да следва, е с помощта на подходящи въпроси и задачи да активизира максимално участието на децата в хода на урока. В края на урочната единица е от особено значение обобщението на разглеждания в часа учебен материал и формулирането на изводи, свързани с поставената тема (Хаджов 1941: 27 – 35; Афанасиев 1947: 241 – 265).

Афанасиев и Хаджов се спират подробно и на основните „методически прийоми“, използвани в урока по граматика на роден език: наблюдение и анализ на граматическите форми и категории в устната или писмената реч; евристична или репродуктивна беседа; слово (обяснение) на учителя при изясняване на същността на граматичните понятия и категории и тяхната роля в езика; граматичен разбор (морфологичен и синтактичен) (Афанасиев 1947: 132 – 140; Хаджов 1941: 83 – 91).

Хаджов поддържа тезата на Афанасиев за изразителното четене, застъпена в неговата *Методика на руския език* (Афанасиев 1947: 109 – 114), и подчертава необходимостта изразителното четене да се свързва със синтаксиса, логиката и психологията, като това в пълна степен трябва да се отнася и до говоренето, и до четенето (Хаджов 1941: 147). Той се спира и на идеята на руския методик, че изразителното четене трябва да спазва няколко основни правила: произношението да бъде

съобразено с кодифицираните правоговорни книжовни норми на езика, да бъде ясно и отчетливо; ударението – словно (граматично), логическо (смислово) и емоционално, да бъде правилно поставяно; интонацията да бъде съобразена с чувствата и настроенията, изразени в текста; темпото да се свързва с интонацията, както и с жанровата и стилистичната конфигурация на съответния текст; паузите да не бъдат произволни, а да акцентират върху значението на отделна дума или пасаж от текста (Хаджов 1941: 147 – 151).

Разглеждайки извънкласното четене и неговата роля за формиране на естетическа ценностна система, Хаджов препоръчва да се възпитава специфична култура на четене у децата, която да се проявява в подбора на художествените произведения съобразно с психо-физическите особености на децата, в разясняването на непознатите думи или в разискването на въпроси, възникнали при прочита на текста. Важен момент от този процес е воденето на читателски дневник, в който учениците да отразяват своите отзиви за прочетените книги. Цитирайки *Методиката* на П. О. Афанасиев (1940: 139), Хаджов обръща внимание и върху друг аспект на културата на четене: необходимостта от спазване на здравословни правила (да се чете при подходяща светлина и никога в легнало положение; да не се държи книгата близко до очите; да не се допуска преумора), както и на правила, чрез които децата да култивират уважително отношение към книгата (да пазят книгите, като не прегъват или свиват листовете, „защото и книгата е жива“ – Хаджов 1941: 191). И в двете методики основните дидактични и методически принципи на обучението по роден език са конкретизирани ясно и са придружени с подходящ езиков материал.

От поставените в нашето изложение акценти върху концептуалните съответствия в основните трудове на българския и на руския методик е видна тяхната актуална стойност. Афанасиев и Хаджов се обединяват около идеята, че учениците не трябва да овладяват само декларативни знания, свързани с езиковите единици и езиковата нормативност, но да изграждат и процедурни знания – правила за изпълнение на определени действия за лингвистичен и структурен анализ на различни езикови единици, както и умения за уместен подбор на езиковия материал при решаването на конкретни комуникативноречеви ситуации. Така в процеса на педагогическата интеракция децата придобиват не само знания, но и умения, които да отговарят на техните комуникативни потребности в личен и социален аспект – а това е проблем, върху който съвременната методическа мисъл обръща особено внимание.

ЛИТЕРАТУРА

- Афанасиев 1947:** Афанасьев, П. О. *Методика русского языка в средней школе.* [Afanas'ev, P. O. Metodika russkogo yazyka v sredney shkole.] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1947 [1940].
- Бархин, Истрина 1937:** Бархин, К., Истрина, Ев. *Методика русского языка в средней школе.* [Barhin, K., Istrina, Ev. Metodika russkogo yazyka v sredney shkole.] Москва: Учпедгиз, 1937.
- Благоева 1892:** Благоева, В. *Методика по български език за народните елементарни и трикласни училища.* [Blagoeva, V. Metodika po balgarski ezik za narodnite elementarni i triklasni uchilishta.] Пловдив: Хр. Г. Данов, 1892.
- Вълов 1893:** Вълов, П. Д. *Методика на български език – ръководство за основните учители и учителки и за педагогическите училища.* [Valov, P. D. Metodika na balgarski ezik – rakovodstvo za osnovnite uchitele i uchitelki i za pedagogicheskite uchilishta.] Пловдив: Печатница Д. В. Манчов, 1893.
- Георгиев 1933:** Георгиев, Л. *Родният език в прогимназиите и гимназиите ни (опит за методика).* [Georgiev, L. Rodniyat ezik v progimnaziite i gimnaziite ni (opit za metodika).] София: Печатница „Право“, 1933.
- Димчев 1988:** Димчев, К. Методиката на българския език – постижения и перспективи. [Dimchev, K. Metodikata na balgarskiya ezik – postizheniya i perspektivi.] // *Български език и литература*, 1988, кн. 4, 6 – 14.
- Кабасанов 1983:** Кабасанов, Ст. Етапи в развитието на методиката на обучение по роден български език след Освобождението. [Kabasanov, St. Etapi v razvitiето na metodikata na obuchenie po roden balgarski ezik sled Osvobozhdenieto.] // *Хиляда и триста години България и българското образование.* Съст. Любомир Георгиев, Панайот Дражев, Иван Стаменов. София: Народна просвета, 1983, 316 – 331.
- Кръстев, Стефанова 2000:** Кръстев, Б., Стефанова Ст. *Методика на обучението по български език в прогимназиалните и гимназиалните класове на СОУ.* [Krastev, B., Stefanova, St. Metodika na obuchenieto po balgarski ezik v progimnazialnite i gimnazialnite klasove na SOU.] Велико Търново: ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“, 2000.
- Еничарова, Делибалтова 2013:** Еничарова, Е., Делибалтова, В. Творчеството на Петко Цонев – две гледни точки. [Enicharova, E., Delibaltova, V. Tvorchestvoto na Petko Tsonev – dve gledni tochki.] // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* Факултет по педагогика. Книга Педагогика. Том 106. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 25 – 49.

- Заимов 1894:** Заимов, Ст. *Методика за как да се предава учението по писане и четене в I. отделение.* [Zaimov, St. Metodika za kak da se predava uchenieto po pisane i chetene v I. otdelenie.] Пловдив: Д. В. Манчов, 1894.
- Радев и кол. 2003:** Радев, Пл., Атанасова, В., Колев, Й., Александрова, Ал., Витанова, Н. *Обща и българска история на образованието и история на училищните и някои предучилищни теории на възпитанието и образованието.* [Radev, Pl., Atanasova, V., Kolev, Y., Aleksandrova, Al. Vitanova, N. Obshta i balgarska istoriya na obrazovaniето i istoriya na uchilishtnite i nyakoi preduchilishtni teorii na vazpitanieto i obrazovaniето.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2003.
- Русинов 1983:** Русинов, Р. *Из история на обучението по български език в училище.* [Rusinov, R. Iz istoriya na obuchenieto po balgarski ezik v uchilishte.] София: Народна просвета, 1983.
- Хаджов 1941:** Хаджов, И. *Методика на обучението по български език (бележки).* [Hadzhov, I. Metodika na obuchenieto po balgarski ezik (belezhki).] София: Изд. Т. Ф. Чипев, 1941.
- Цачев 1893:** Цачев, П. *Методика по български език.* [Tsachev, P. Metodika po balgarski ezik.] Пловдив: Стара планина, 1893.
- Чолаков 2016:** Чолаков, И. *Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език от Освобождението до началото на XX век.* [Cholakov, I. Zarazhdane i razvitie na metodikata na obuchenieto po balgarski ezik ot Osvobozhdenieto do nachaloto na XX vek.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.